

4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс». Затверджені наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. № 87.

5. *Король С. Я.* Характеристика основної діяльності готелю // Тр. Міжнародної науково-практичної конференції: Стратегія розвитку туристичної індустрії та громадського харчування. — К.: КДТЕУ. — 2000. — С. 124—128.

6. *Шульга Н. М.* Шляхи підвищення якості робочої сили // Коммунальное хозяйство городов. Науч.-техн. сб. — Вып. 41. Сер.: Экономич. науки. — К.: Техніка, 2002. — С. 67—69.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2007

УДК 3038.58:314.74:331.556

Я. А. Полянська,

Донецький національний університет

ОЦІНКА СУСПІЛЬНИХ ВТРАТ ВІД ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. В статті виокремлено та згруповано наслідки зовнішньої міграції населення України для розвитку трудового потенціалу та економіки країни. Зроблено спробу оцінити суспільні втрати від міграції (економічні та соціальні), на цій основі запропоновано основні напрями державного регулювання міграції населення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Міграція, зовнішня міграція населення, наслідки міграції, суспільні втрати, оцінка втрат.

В умовах посилення глобалізаційних процесів, масових міграційних переміщень населення, країни світу мають формувати виважену державну політику регулювання зовнішньої міграції, тим більше трудової, оскільки остання призводить до структурних зрушень трудових ресурсів, що виступають одним з основних факторів забезпечення економічного зростання. Надзвичайно гостро ця проблема постає перед тими країнами, які внаслідок залучення до світових процесів міграції робочої сили відчують переважно негативні її наслідки. До такої групи країн належить і Україна. Це актуалізує здійснення ґрунтовної оцінки наслідків і втрат від міг-

рації та розробки з метою їх усунення дієвих інструментів державного регулювання.

Питання оцінки наслідків від зовнішньої трудової міграції мають принципове значення, оскільки саме вони лежать в основі державної міграційної політики, впливають на ступінь відкритості економіки країни.

Метою статті є аналіз наслідків і оцінка суспільних втрат від зовнішньої міграції для визначення основних напрямів державного регулювання зовнішньої міграції населення України.

Незважаючи на позитивне сальдо міграції та скорочення абсолютного значення даного показника у 2005—2006 рр., Україна залишається експортером робочої сили (країна вважається експортером робочої сили, якщо, менше 2 % робочої сили та 1 % економічно активного населення знаходиться за кордоном, а приток грошових переводів від мігрантів перевищує 1 % ВВП) (табл. 1).

Позитивними наслідками міграційних процесів в Україні є зменшення навантаження на вітчизняному ринку праці, можливість покращання матеріального становища мігрантів та їх сімей, розширення світогляду заробітчан.

Таблиця 1

**МАСШТАБИ ЕМІГРАЦІЇ
ТА ОБСЯГИ ДОХОДІВ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ ЗА КОРДОНОМ**

Показники	Джерело експертної оцінки			
	Обстеження «Життєві шляхи населення»	МЗС, обстеження Тернопільсь- кого центру зайнятості	Обстеження інституту соціології НАН України	Дані омбудс- мена
Кількість емігрантів, млн осіб	1	2	2,7	5
Питома вага емігран- тів у чисельності еко- номічно активного населення країни, % (2004 р.)	4,5	9	12,2	22,5
Обсяги доходів мігрантів, млрд дол. США	2,1—2,3	4,7	7,5-7,6	10,9—11,6
Частина доходів мі- грантів від ВВП, % (2004 р.)	3,2—3,5	7,2	11,4—11,6	16,7—17,7

Групи наслідків	Процеси, що характеризують сучасний стан міграції	Негативні наслідки від зовнішньої трудової міграції
Соціально-економічні	Питома вага серед мігруючого населення осіб з високими якісними характеристиками (віковими, кваліфікаційними, освітніми, стан здоров'я)	Втрата найпродуктивнішої частки трудового потенціалу; втрата інтелектуального потенціалу країни; збільшення демоекономічного навантаження на працюючих
	Виконання заробітчанами за кордоном робіт, які не потребують застосування їх професійних знань та вмінь	Погіршення або втрата якісних характеристик працюючих (рівня кваліфікації, професійних навичок); зниження якості інтелектуального потенціалу країни
	Відсутність можливості своєчасно отримати необхідну освіту, підвищувати кваліфікацію	
	Зростання цін на внутрішніх ринках при існуючій низькій купівельній спроможності основної маси населення	Погіршення можливостей забезпечення процесу відтворення трудового потенціалу
Соціально-психологічні	Періодична або постійна відсутність одного з членів родини	Посилення соціальної напруги в родинях, відсутність почуття «цілісності» сім'ї, неповноцінність виховання майбутнього покоління за умови відсутності одного з батьків
	Довготривала відсутність громадянина на території держави	Втрата національної самосвідомості, загальна зневіра у майбутнє, «соціальне сирітство»
Правові	Відсутність офіційно укладеного договору	Необумовлений розмір заробітної плати мігранта, не забезпечується право на соціальне страхування (від нещасного випадку, пенсійне), на відпустку, репатріацію за рахунок роботодавця
	Відсутність належного соціального захисту працюючих за кордоном, зокрема надання своєчасної та якісної медичної допомоги	Втрата здоров'я працюючих-мігрантів

Оцінка суспільних втрат від зовнішньої міграції здійснюється за двома напрямками: оцінка економічних та соціальних втрат (рис. 1).

Але сьогодні наслідки української міграції носять переважно негативний характер [2, с. 61] і можуть бути виокремлені у такі групи: демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, правові (табл. 2).

Зовнішні міграції можуть розглядатися як часткова або остаточна втрата матеріальних і людських резервів, які будучи задіяними поза межами національних територій утворюють, як правило, суспільні блага та соціальні багатства [3, с. 132]. Країна-реципієнт назавжди втрачає недовироблені суспільні блага, що в свою чергу негативно відображається на обсязі ВВП, отже держава несе економічні втрати від відтоку економічно активного населення.

Так, наприклад, втрати країни, що розвиваються внаслідок відпливу робочої сили становлять щорічно понад 10 млрд дол. Особливо це стосується кадрів високої освіти і кваліфікації. Якщо виходити з оцінок про середню вартість створюваної однієї складової робочої сили в США (понад 400 тис. дол., а інженера — до 800 тис. дол.), то у разі постійного виїзду з країни таких спеціалістів (а тим більше кандидатів або докторів наук) держава-експортер зазначає відчутних збитків, адже підготовка одного вченого за міжнародними оцінками обходиться державі у 1,5 млн дол. Працюючи за кордоном за спеціальністю кваліфікований емігрант на відповідні суми збільшує величину національного багатства країни-імпортера [4, с. 387—389].

Таблиця 2

**НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
ДЛЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇНИ**

Групи наслідків	Процеси, що характеризують сучасний стан міграції	Негативні наслідки від зовнішньої трудової міграції
Демографічні	Готовність мігрувати та фактичний вплив великої частки економічно активного населення за кордон	Зменшення загальної чисельності та економічно активного населення, поглиблення демографічної кризи
	Виїзд більш молодшої категорії економічно активного населення, повернення трудових мігрантів старшого (пенсійного) віку	Старіння населення, зниження народжуваності в молодих сім'ях, трансформація демографічної поведінки
	Питома вага серед іммігрантів населення з афро-азійських країн	Зміна національного, етнічного складу країни; менталітету населення

Рис. 1. Оцінка суспільних втрат від зовнішньої міграції

Економічні втрати поділено за трьома напрямками розрахунку.

1. Розрахунок втрат від зовнішньої міграції економічно активного населення країни здійснюється за формулою:

$$L_{\text{еміграція}} = S_x^{\text{см}} \cdot E_x \cdot W_x,$$

де $S_x^{\text{см}}$ — чисельність емігрантів відповідної вікової категорії, осіб;

E_x — рівень економічно активності за віковими групами;

W_x — повікова продуктивність праці, грн.

2. Розрахунок економічних втрат у період адаптації мігрантів (до нових умов праці, проживання, соціальної сфери, суспільних відносин) здійснюється за формулою:

$$L_{\text{імміграція}} = S_x^{\text{ім}} \cdot E_x \cdot \frac{W_x}{2},$$

де $S_x^{\text{ім}}$ — чисельність іммігрантів відповідної вікової категорії, осіб;

E_x — рівень економічно активності за віковими групами;

W_x — повікова продуктивність праці, грн.

Необхідно відмітити, що адаптація — це процес пристосування організму людини до нових умов життя і навколишнього середовища. Адаптація мігрантів у сфері приживаності включає пристосування до нового соціально-демографічного середовища, до статусної специфіки населених місць, економічних, соціальних, природно-географічних, кліматичних умов тощо. Так, В. І. Переведенцев виокремлює фізіологічний, економічний та соціальний види адаптації [5].

Адаптація до різноманітних компонентів життя у районах переселення відбувається нерівномірно. Е. Малінін та О. Ушаков вважають, що термін приживаності новоселів дорівнює 4 роки, Ж. Зайончковська вважає, що даний показник складає 5 років, на думку інших дослідників — 3—5 років.

У другому напрямі оцінки втрат враховується адаптація професійна та виробнича, тобто та, що безпосередньо пов'язана з процесом виробництва та умовами праці. В основу розрахунків покладено гіпотезу, що на адаптацію в середньому для працівника-іммігранта приходить півроку, оскільки у даний період відбувається так звана стадія приживаності та інтеграції мігрантів на новому місці роботи, у новому колективі та у суспільстві в цілому. Відповідно вироблений такими працівниками суспільний продукт є вдвічі меншим, ніж потенціальне його значення.

3. Розрахунок економічних втрат від скорочення віддачі від інвестицій у людський капітал, освіту, враховує: по-перше, витрати на дошкільну та шкільну освіту на одну дитину за рік; по-друге, витрати держави на вищу освіту на одну людину за рік.

Відповідно до наведеної методики оцінки розраховано економічні втрати від зовнішньої трудової міграції на 2005 р. Враховуючи тенденції, що склалися у 2003—2004 рр. щодо чисельності

та освітньої структури мігрантів, втрати держави від відтоку людського капіталу у 2005 р. склали 775,32 млн грн.

Результати розрахунків втрат від недовиробництва за рахунок вибуття економічно активного населення і від періоду адаптації іммігрантів відповідно дорівнюють 337,31 і 200,22 млн грн.

Сукупний розмір економічних втрат від зовнішньої міграції за 2005 р. становив 1312,84 млн грн, що складає 0,3 % ВВП.

Наведені результати розрахунків отримано на основі офіційних даних державної статистики України, але реальні показники обсягів міграції є значно вищими. Якщо загальна чисельність трудових мігрантів становить 1 млн осіб (значення показника є більшим у 30 разів, ніж офіційне), то відповідні витрати становитимуть 40 254,37 млн грн, що складає більше 9 % від ВВП.

Окрім визначених вище негативних економічних наслідків від зовнішньої міграції, притаманних для України, мають місце і соціальні, які можуть виражатися у наступному: формування неповної сім'ї; утворення позашлюбної сім'ї без розриву стосунків у офіційній сім'ї; формування громадської (офіційно незареєстрованої) сім'ї; переоцінка особистісних якостей інших членів сім'ї та трансформація демографічної поведінки, що часто завершується розлученням; зростання суперечностей мотивів, цілей, функціонально-рольових позицій, особистісних характеристик подружжя, ускладнення адаптації до шлюбу після розлуки, зменшення толерантності членів сім'ї, що також зумовлює наближення до розлучення; орієнтація на малодітну сім'ю; збільшення кількості покинутих батьками дітей та батьків похилого віку; переважання раціонального і матеріального розрахунку при створенні сім'ї тощо [7, с. 137—139].

Прямого методу розрахунку соціальних втрат не існує, тому для їх оцінки пропонується опосередкований підхід, який засновується на наступній гіпотезі: якщо трудова міграція має визначені вище негативні соціальні наслідки, то розподіл регіонів за показниками, які оцінюють тільки соціальні наслідки без показника обсягу трудової міграції та з його урахуванням повинні практично співпадати.

Для підтвердження даної гіпотези проведено два багатомірних групування за алгоритмом кластерного аналізу. В першому групуванні у якості показників обрані ті, що можуть відбивати міру соціальних втрат від міграції, а саме: темпи зростання розлучуваності, народжуваності, загальної злочинності та злочинності неповнолітніх, кількості самогубств, абортів. У другому варіанті доданий показник кількості вибу-

лих у результаті еміграції. Розподіл регіонів у першому і другому варіантах практично співпадає, що свідчить про тісний зв'язок між обсягом вибуття та негативними соціальними наслідками (табл. 3).

Таблиця 3

**РЕЗУЛЬТАТИ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ
РОЗПОДІЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА РІВНЕМ СОЦІАЛЬНИХ
НАСЛІДКІВ ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ**

Номер кластера	Назва області	
	за результатами першого варіанту розподілу	за результатами другого варіанту розподілу
I	Хмельницька, Черкаська, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Львівська, Кіровоградська, Київська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Рівненська, Полтавська, Миколаївська, Сумська, Херсонська, Чернігівська	Хмельницька, Черкаська, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Львівська, Кіровоградська, Київська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Рівненська, Полтавська, Миколаївська, Сумська, Херсонська, Чернігівська
II	АР Крим, Одеська	АР Крим, Дніпропетровська, Харківська
III	Запорізька, Харківська, Дніпропетровська, Луганська	Запорізька, Одеська
IV	Донецька	Луганська, Донецька

З метою дослідження впливу зовнішньої міграції на обрані соціальні показники здійснено кількісні оцінки, одержані за допомогою кореляційно-регресійних моделей.

Проведені розрахунки свідчать, що найсуттєвіший вплив міграційні пересування мають на показники розлучуваності та народжуваності. Цей висновок підтверджують наступні регресійні моделі взаємозв'язків:

$$x_{1y_1} = 2,385 - 3,544y_1 + 2,204y_1^2, \quad (1)$$

$$d_{x_1y_1} = 0,558, \quad \varepsilon_{\text{відн.}} = 3,6\%, \quad F_p = 13,9,$$

$$y_{1, \text{екстр.}} = 2,204 \cdot 2 \cdot y_1 - 3,544 = 0, \quad y_{1, \text{екстр.}} = 0,8 \text{ або } 80\%,$$

де x_1 — темпи зростання розлучуваності у 2003 р. у порівнянні з 2002 р., %;

y_1 — темпи зростання кількості вибухів у 2003 р. у порівнянні з 2002 р., %.

Щільність виявленого зв'язку між показниками є достатньо високою: майже на 56 % ($d_{x_1y_1} = 0,558$) зміни темпів зростання розлучуваності обумовлені відповідними темпами зростання відтоку населення з України. Форма рівняння (1) свідчить, що в залежності від значення темпів зміни обсягів еміграції залежність розлучуваності від них не має однозначного характеру. Якщо темпи зміни об'ємів еміграції у порівнянні з попереднім роком перевищують 80 %, мають місце випереджені темпи зростання коефіцієнтів розлучуваності.

Достатньо щільна залежність склалася також між інтенсивністю міграційних процесів (вибуття) та зміною коефіцієнтів народжуваності:

$$x_{2y_2} = 90,536 + 0,016 y_2 - 0,0000013624 y_2^2, \quad (2)$$

$$d_{x_1y_1} = 0,399, \quad \epsilon_{\text{відн.}} = 5,6 \%, \quad F_p = 7,32,$$

де x_2 — темпи зростання коефіцієнта народжуваності у 2004 р. у порівнянні з 2000 р., %;

y_2 — кількість вибутих, осіб;

$y_{2, \text{екстр.}} = 5872$ особи.

Основні характеристики рівняння (2) свідчать про помірну залежність зміни народжуваності (x_2) від обсягів еміграції (y_2) — на 40 % інтенсивність народжуваності залежить від обсягів міграції. В той же час, якщо обсяги зовнішньої міграції перевищують у окремих регіонах чисельність у 5872 особи, залежність між процесами, що аналізується, буде зворотною і прискореною. Помірна залежність (на рівні 15,2—17,4 %), склалася також між обсягами зовнішньої міграції (y_2) та темпами зростання кількості засуджених (x_3) (3).

$$x_{3y_2} = 111,261 + 0,001 y_2 + 0,000000007501 y_2^2, \quad (3)$$

$$d_{x_3y_1} = 0,174, \quad \epsilon_{\text{відн.}} = 6,6 \%, \quad F_p = 2,314.$$

Як видно зі співвідношення параметрів рівняння параболічної регресії (3) склалася прямо рівноприскорена залежність між рівнем міграції та темпами зростання кількості засуджених. При цьому зміна останньої характеристики на 17,4 % залежить від зміни обсягів еміграції.

Наступний показник, який виступає індикатором негативних соціальних наслідків еміграції (y_2), — це темпи зростання кількості абортів (2003 р. у порівнянні з 2002 р. — x_4). Рівняння регресії, як адекватно відображає залежність, що склалася, має вигляд

$$x_{4y_2} = 79,074 - 0,006y_2 + 0,00000053603 y_2^2, \quad (4)$$

$$d_{x_4y_1} = 0,144, \quad \varepsilon_{\text{відн.}} = 10,3\%, \quad F_p = 1,185, \quad y_{2, \text{екстр.}} = 5597 \text{ осіб.}$$

На 14,4 % зміну темпів зростання абортів (на 100 пологів) обумовлює зміна обсягів зовнішньої міграції, при цьому точка екстремуму свідчить, що якщо обсяги зовнішньої міграції перевищують цей поріг, має місце прискорена пряма залежність між процесами, що аналізуються. Так ситуація склалася вже у Донецькій та Луганській областях, в яких загальні обсяги зовнішньої міграції є вищими, ніж рівень екстремуму.

Отже, запропонована методика та наведені розрахунки свідчать про значні суспільні втрати від зовнішньої міграції в Україні сьогодні. Перспективи розвитку міграційної сфери і демографічної ситуації показують, що країна продовжуватиме втрачати трудовий потенціал, що відбиватиметься на майбутньому економічному розвитку держави. Отже, необхідним завданням для України є формування ефективного механізму державного регулювання зовнішньої міграції, що передбачає: подолання та попередження стихійного розвитку міграційних процесів; вироблення і реалізацію дієвих важелів та інструментів впливу на міграцію з метою припинення відтоку економічно активного населення за межі держави; забезпечення гідних умов прийому іммігрантів; підвищення ефективності використання трудового потенціалу як іноземних, так і вітчизняних працюючих-мігрантів.

Література

1. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: Монографія. — Донецьк: ІЕП НАН України, 2005. — 502 с.
2. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний, національний виміри / За ред. Ю. Римаренко. — К.: Довіра, 1998. — 912 с.

3. Економічна енциклопедія / За ред. С. В. Мочерного — К.: Академія, 2001. — Т. 2. — 848 с.

4. Рыбаковский Л. Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. — М.: Наука, 1987. — 200 с.

5. Шевчук Л. Т. Роль міграційної акультурації у синкретизації сучасної української сім'ї // Формування ринкової економіки. — Т. 2: Демографічні аспекти регулювання та відтворення трудового потенціалу. — К.: КНЕУ, 2006. — С. 135—14.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2007

УДК 331

О. М. Поплавська, канд. екон. наук, доц.,
КНЕУ імені Вадима Гетьмана

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІННОВАЦІЙНИХ СТРУКТУР В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена висвітленню питань формування, використання та розвитку трудового потенціалу інноваційних структур в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Трудовий потенціал, інноваційні структури, формування, використання, розвиток трудового потенціалу.

Високі темпи економічного зростання більшості країн світу пов'язані з функціонуванням інноваційних структур, серед яких провідне місце належить науково-дослідним установам, що створюють інноваційний продукт, і виробничим організаціям, які впроваджують результати науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, винаходів. Пояснюється це просто. Метою створення технопарків та бізнес-інкубаторів є активна підтримка розвитку підприємств, націлених на інновації, що, в свою чергу, сприяє залученню інвестицій, зокрема іноземних і пожвавленню економічної активності населення. Так, створений у м. Турку технологічний центр (1988 р.) протягом останніх 10 років створив понад 100 нових підприємств і кілька науково-дослідних організацій, запатентував десятки винаходів, розпо-